

Arhiivid otsivad kodu

Eesti diasporaa kultuuripärand Eesti Kirjandusmuuseumis

Piret Noorhani, Merike Kiipus, Anu Korb

Eesti Kirjandusmuuseum

Eesti Kirjandusmuuseum - hetkel riigi teadus- ja arendusasutuse staatuses – on ajaoliselt kolme arhiivi koostis: Arhiivraamatukogu (AR, loodud 1909), Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA, 1927) ja Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA, 1929). Arhiivid sündisid omaaegse Eesti Rahva Muuseumi rüpes eesmärgiga koguda eestikeelseid ja eesti ainelisi trükiseid, rahvaluulet ja kultuuriloolisi dokumente. Seda ülesannet on arhiivid täitnud alates nende loomisest - vaatamata riigikordade, asutuse formaalse staatuse ja töötajate põlvkondade vahetumisele. Järjepideva kogumistöö tulemusel leidub Kirjandusmuuseumi arhiivides suur ja mitmekesine valik Eesti diasporaa ajalugu kajastavaid materjale, millest siin esitatud artikkel suudab anda vaid väga ülevaatliku pildi. AR-i ja EKLA puhul tuleb jutuks II maailmasõja järel Läände pagulusse läinud eestlaste kultuuripärand, ERA puhul ka ja peamiselt idapoolsete eestlaste oma. See viitab nii sellele, millised on olnud erinevate arhiivide prioriteetsed kogumis- ja uurimissuunad kui ka sellele, mida tulevikus silmas pidada.

Arhiivraamatukogu

Kogumistöö ja partnerid

Kirjandusmuuseumi vanimas arhiivis, 1909 asutatud Arhiivraamatukogus on nii idapoolsetesse eestlastesse puutuvat materjali kui ka *balticat* kogutud alates 20. sajandi algusest. Antud ülevaates keskendutakse siiski läände läinute materjalidele.

Väliseesti trükiste kogumisele pandi alus 1950. aastate lõpus. Esimesi trükiseid saadi vahetuse korras otse autoritelt või kirjastajatelt (Bernard Kangro, Arvo Mägi, Valev Uibopuu, Andrus Saareste, Herbert Salu jt). Väljaannete vahetus väliseestlastega on püsinud tänaseni, vahepealse mõõnaperioodiga 1970. aastatel ja järsu tõusuga alates 1988. aastast.

Suurimaks vahetuspartneriks on aastate jooksul olnud Toronto Tartu Instituut. Esimesed kontaktid tekkisid ARil dr. Endel Arujaga 1989. aastal. Algaastatel toimus trükiste vahetus, viimased kümmekond aastat on AR olnud peamiselt annetuste vastuvõtja. Trükiseid on saadud umbes kaks korda aastas. Eriti õnnelik oli 2005. aasta, mil ARi juhataja Merike Kiipus viibis isiklikult TI Arhiivis ja võis seal välja valida 14 kastitait ARile vajalikke trükiseid. Võib oletada, et umbes pool AR väliseesti fondist ongi moodustunud Toronto TI Arhiivi saadetiste baasil. Koguste poolest järgmine annetaja on Austraalia Eesti Arhiiv, kus vahendajate rollis on olnud Hugo ja Inno Salasoo. Ka Eesti Kultuuri Koondiselt Rootsis saadi 1990. aastate algul rohkesti trükiseid. Paaegu kõik ajalehtede ja ajakirjade toimetused (“Eesti Päevaleht”, “Teataja”, “Side”, “Estonia”, “Meie Kodu”, “Virgats” jt) on alates 1990. aastast ARi oma väljaannetega varustanud.

1994 täienes rikkalikult perioodikakogu, kui Eesti Kirjanike Kooperatiivilt saadi 471 aastakäiku (54 erinevat nimetust) ja Rootsi Eestlaste Esinduselt 341 aastakäiku (40 nimetust) ajalehti ja ajakirju.

Suurel hulgal trükiseid on saadud eraisikutelt. Eriti rikkalik oli 1990. aasta, mil Tarmo Oja kinkis raamatukogule üle 3000 numbriga ajalehti ning ajakirju ja Ants Viirsalu andis üle

oma isale Harald Viirsalule kuulunud raamatuid (804 ühikut), mida säilitatakse eraldi memoriaalkoguna. Omaette memoriaalkoguna säilitatakse ka Viktor Kõressaare kogu (702 ühikut), mis saabus suures osas samuti 1990. aastal.

Oskar Looritsa tütar Leelo Andrén loovutas 1994. aastal isale kuulunud raamatuid (200 ühikut), mida säilitatakse eraldi O. Looritsa memoriaalkoguna. 1995. aastal saadi Paul Laane ja Helgi Vihma vahendusel täiendust Johannes Aaviku memoriaalkogule (213 raamatut; Helgi Vihma on täiendanud Aaviku kogu ka 2001. ja 2006. aastal). 1998 saabus Richard Antiku pärand (657 nimetust trükseid), mida hoitakse samuti eraldi memoriaalkoguna. Viimane memoriaalkogu saadi Aino Tamjärvelt 2000. aastal – Ilmar Laabani kogu (umbes 4500 ühikut). Olgu öeldud, et O. Looritsa, J. Aaviku, R. Antiku ja I. Laabani käsikirjakogusid säilitatakse Eesti Kultuuriloolises Arhiivis.

2006. aasta lõpus saadi Aino Lepiku vahendusel 50 kasti Balti Arhiivi raamatukogu materjale.

Väliseesti kogud Arhiivraamatkogu

Eestikeelsed raamatud (umbes 3000 nimetust, 8000 eksemplari) kajastuvad nii kaartkataloogis kui ka elektronkataloogis ESTER (<http://ester.utlib.ee/>). Kogu paikneb üldfondis vastavalt suurusele (A, B, C), arhiiveksemplarid on dublettidest eraldatud. Iga nimetust võetakse arvele kuni 3 eksemplari (varem on mõnda nimetust arvele võetud ka kuni 7 eksemplari). Halvemas seisukorras on varasematel aastatel saabunud trükised, mis vajavad asendamist reservfondi baasil. Kogu ei ole ammendav, puudu on üle 600 nimetuse.

Perioodika kogu (ajalehed, ajakirjad, bülletäänid) sisaldab umbes 260 nimetust, eksemplaride arv 1-3. Füüsiliselt moodustavad eraldi osa eestikeelsed ajakirjad ja ajalehed (muukeelsed paiknevad *baltica* ajakirjanduse fondis). Kõik nimetused ja eksemplarid on leitavad elektronkataloogist. Kuna vanemad ajalehed on suhteliselt halvas seisukorras, tegeldakse pidevalt nende restaureerimise ja dublettide mapistamisega. Halvas olukorras on ka mitmesuguses paljundustehnikas väljaanded, mis vajaksid kiiresti mikrofilmimist või digiteerimist. Vajalik on ka tõhus järelkomplekteerimine, sest puudu on väga palju ajakirju, ajalehti ja bülletääne.

Väliseestlaste memoriaalkogu (J. Aavik, R. Antik, V. Kõressaar, I. Laaban, O. Loorits, A. Viirsalu) sisaldavad nii väliseesti kui ka Eestis ilmunud eestikeelseid ja mujal ilmunud võõrkeelseid trükiseid (umbes 8000 nimetust). Kogud on korrastatud, kuid vajavad elektroonilist kataloogimist (v.a I. Laabani kogu, mis on kantud memoriaalkogude elektronkataloogi (<http://www2.kirmus.ee/memoriaal/>).

Võõrkeelsete raamatute täpset arvu pole võimalik öelda, sest raamatud on üldistel alustel liidetud *baltica* kogusse. Trükised on leitavad tähestikulise ja märksõnakataloogi kaudu. Elektronkataloogis ESTER kajastuvad ainult üksikud nimetused. Jätkub järelkomplekteerimine: puuduva kirjanduse nimestikus on umbes 700 nimetust.

Väliseesti väiketrukiste kogu on arvult väike (mõned üksikud mapid), mistõttu tulevikus on hädavajalik teha kogumisalast koostööd.

Reservfond (eesti- ja võõrkeelsed raamatud, eestikeelne perioodika) on aastatega kujunenud arvestatava suurusega koguks, millest on tehtud annetusi teistele raamatukogudele nende kogude täiendamiseks. Reservfond võimaldab ka välja vahetada AR põhifondi kahjustatud eksemplare.

Tulevikuplaanid

Nagu öeldud, on AR kogudes veel küllalt lünki. Neid püütakse täita aktiivset kogumistööd tehes ja puuduvate trükiste nimekirju levitades ning avaldades neid ajalehtedes "Eesti Päevaleht", "Eesti Elu" jt. AR desideraatide väljaselgitamiseks oleks vaja teha

uurimistööd väliseesti arhiivides. Kuna Arhiivraamatukogu on aastaid kimbutanud tööjõu nappus, siis pole suudetud vajalikul määral tegelda ka olemasoleva väliseesti trükisõna korrastamise ja töötlemisega. Hädasti vajavad restaureerimist või konserveerimist väliseesti perioodilised väljaanded, mis on trükitud ebakvaliteetsele paberile või saanud mehaanilisi kahjustusi juba enne Arhiivraamatukokku jõudmist. Ka uued saabuvad kogud vajavad arvele võtmist ja korrastamist vastavalt säilitusnõuetele ning töötlemist elektronkataloogis ESTER. Nii väliseesti võõrkeelsed trükised kui ka erikogud vajavad elektroonilist töötlemist. Kõigi nende tööde läbiviimiseks tuleks palgata lisatööjõudu. Abi loodetakse saada Rahvuskaaslaste programmist.

Eesti Rahvaluule Arhiiv

1927. aastal asutatud Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA), on folkloori keskarhiiv Eestis, mille kogud esindavad mitte üksnes kitsamalt suulist kunstiloomingut, vaid vaimse rahvakultuuri kõikvõimalikke valdkondi. Lisaks eesti rahvaluule kogudele sisaldab arhiiv nii Eestis elanud või elavate rahvusvähemuste folkloorikogusid kui ka sugulasrahvastelt ning Eesti diasporaast talletatud.

Kogumistöö ja Eesti diasporaa materjalid arhiivis

Esimesed Eesti asundustest kogutud käsikirjalised tekstid (rahvalaulud, kombestikujeldused, vanasõnad jms) Eesti Rahvaluule Arhiivis on pärit 1890. aastatest. Kümme aastat pärast arhiivi asutamist tehtud statistika järgi oli Eesti asundustest kogutud umbes 11 400 rahvaluulepala (iga laul, tantsu- ja mängukirjeldus, vanasõna jms eraldi loetuna). Põhiosa sellest oli talletatud Venemaalt, kus elaski kõige arvukam ja pikemate traditsioonidega eesti kogukond väljaspool Eestit. Enim oli materjali laekunud Oudova, Samaara, Ingerimaa ja Peterburi ümbrusest. Juba aastaks 1937 leidis ERAs materjali ka mujalt, näiteks Läti (2960 pala) ja Soome (290 pala) eestlastelt (RPS 1937: 79).

II maailmasõja järgsel nõukogude perioodil tegid arhiiviga aktiivset koostööd korrespondendid Rosalie Ottesson, kes kogus aastatel 1969–1976 umbes 2900 lehekülge pärimusmaterjali Siberi Krasnojarski krai Ülem-Bulanka ja Ülem-Suetuki küladest, ja Johannes Olev, kes kogus aastatel 1969–1981 umbes 3100 lehekülge Kaukaasia Krasnodari krai Sulevi, Salme jt eesti küladest. J. Olevi külaskäikude ajal Tartusse on temalt salvestatud umbes 6 tundi laule ja jutte. Eesti hajualalt laekus nõukogude aastatel mõnevõrra ka käsikirjalisi laulukladesid, 1970.–1980. aastatel näiteks August Lutsari Kemerovo oblastist pärit laulikuid.

Varasemate helisalvestiste hulka kuuluvad pedagoog Mihhail Tšuvašovi 1971. aastal jäädvustatud Samaara piirkonna Baltika küla Elrami perekonnaorkestri lood ning aastal 1972 Alfred Kurlentsi Kanada eestlastelt talletatud helikassetid regivärsiliste ja riimiliste rahvalaulude ja rahvamuusika tööstustega. Viimased sai Eesti Rahvaluule Arhiiv 1990. aastatel koopiadena Kanada Tsivilisatsiooni Muuseumi (*Canadian Museum of Civilization*) kogudest.

Aastal 1991 alustati ERAs Anu Korbi eestvedamisel projekti “Rahvuskultuur eesti asundustes”. Tagasihoidliku päästekogumisena kavandatud ettevõtmine kasvas aastatega märksa laiemaks mitmeaspektiliseks uurimisprojektiks. Aastatel 1991–2004 külastati 2–4-liikmelise ekspeditsioonigrupiga, kuhu kuulus ühtekokku 15 inimest, Siberi (Omski, Novosibirski, Kemerovo, Tomski oblast, Krasnojarski ja Altai krai) ning Sise-Venemaa (Samaara, Saraatov, Uljanovsk, Kirovi oblast) eestlaste asualasid. Viimases töötati koos Kirovi Pedagoogikaülikooli ekspeditsioonigrupiga, juhendajaks etnograaf Irina Truškova. Välitöid toetasid Eesti Rahvuskultuuri Fond, Eesti Kultuurkapital, Avatud Eesti Fond ja Eesti Teadusfond.

Kogumistöös pöörati peatahelepanu heli- ja videosalvestiste tegemisele, mida varasemate diasporaa-materjalide hulgas leidus vähe. Koguti peamiselt rahvajutte, laule, mänge, tantse, loitse, mõistatusi, vanasõnu, kõnekäände, etnograafilist ainet, küla- ja elulugusid. Venemaa kogumismatkadelt talletati ühtekokku umbes 500 tundi helisalvestisi, 100 tundi videosalvestisi, 5000 lehekülge käsikirjalist materjali ning umbes 2500 fotot.

Aastatel 2004–2006 on Venemaalt tagasipöördunud eestlaste abil kogutud Venemaal sündinud eestlaste elulugusid ning Eesti asunduste ajalooa seonduvat pärimust (umbes 1000 lehekülge, 50 tundi helisalvestisi ning hulgaliselt vanu fotosid).

Süsteematisem lääne diasporaa materjalide kogumine sai alguse aastal 1996 Aino Laaguse algatatud projekti “Lõuna-Rootsi eestlaste keel ja kultuur” raames. 1996–1997 kogusid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Rootsis (Malmö, Lund ja naabruses asuvad väikekülad) elavate eestlaste elulugusid ja pärimusainest. Hilisemaid lühikesi täpsustavaid intervjuerimisi on toetanud Eesti Teaduste Akadeemia välisvahetuse programm. Eesti Teadusfondi projekti raames külastatud teaduskonverentside ajal ja järel kogusid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov 1997. aastal pärimusmaterjali ja eluloolist ainet USA eestlastelt Seattle`is ja 2001. aastal Austraalia eestlastelt Sidneys, Melbourne`is ja Thirlmere eesti külas. Põhirõhk oli helisalvestiste tegemisel ja filmimisel.

Kokku on Rootsi eestlastelt talletatud 57 tundi, USA eestlastelt 4 tundi, Austraalia eestlastelt 31 tundi materjali.

Teadustöö ja populariseerimine

Diasporaaga seotud välitöödest ja uurimisprojektidest on kasvanud välja omaette uurimissuund, mitu väitekirja, teadustööd ja erinevatele sihtrühmadele suunatud väljaanded. Uurimistö, kirjastamis- ja populariseerimistegevus on aidanud teadvustada diasporaa-eestlaste ajalugu, kultuuri ja probleeme kodu-Eestis.

Astrid Tuisu kureeritav internetilehekülg “Siberi ja Volgamaa eestlased” (<http://www.folklore.ee/estonka>) ning välitööde materjalide põhjal koostatud filmid Aado Lintropilt “Võeral maal, kaugel teel” (EKM ERA 2001), Andres Korjuselt “Võera maade sies” (Exitfilm 2005) ja Andres Kuperjanovilt “Nimetamatu” (EKM FO 1999) aitavad Eesti diasporaad laiemalt tutvustada. Mõned Alfred Kurlentsi kogutud regivärsilised rahvalaulud on avaldatud Otilie Kõiva ja Ingrid Rüütli koostatud monumentaalväljaandes “Vana kannel. Kihnu regilaulud“ (Eesti Kirjandusmuuseum, 2003).

Siberi eestlastelt kogutu põhjal on sarjas “Eesti asundused” ilmunud Anu Korbi koostatud (esimene köide koos Kadri Peeboga) neli piirkondlikku kommenteeritud tekstiantoloogiat, mis sisaldavad Siberi eestlaste jutte, laule, kombestik kirjeldusi: “Siin Siberi maa peal kasvanud” (Eesti Kirjandusmuuseum, 1995), “Ei oska rääkimise moodi kõnelda” (toimetanud Kadri Tamm, 1996), “Seitse küla Siberis” (toimetanud Kadri Tamm, 1998), “Taaru-tagused ja stepiasukad” (toimetanud Kadri Tamm, 1999). Valik Siberi eestlaste laule jõudis laiema avalikkuse ette Anu Korbi koostatud kahest plaadist ja kolmkeelsest (eesti, inglise, vene) raamatust koosneva CD-väljaandena “Siberi eestlaste laulud. *Songs of Siberian Estonians. Pesni sibirskih estontsev*” sarjas “Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 5” (toimetanud Kadri Tamm, Ergo-Hart Västriku, Andres Roots, helirežii ja CD master Jaan Tamm, 2005).

Uurimustena on ilmunud Astrid Tuisu toimetatud artiklikogumik “Eesti kultuur võõrsil: Loode-Venemaa ja Siberi asundused” (1998) ning Anu Korbi monograafia “Venemaal rahvuskaaslaste küsitlemas: folkloristliku välitöö teoreetilisi aspekte. *Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 9*” (toimetanud Tiiu Jaago, Ene Kõresaar, 2005). Ilmumas on Anu Korbi monograafia “Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjain” (toimetanud Kadri Tamm, 2007).

Probleemid

Hajali asuvates eesti kogukondades, kus informatsiooni saadakse peamiselt eakatelt, nõuab materjali kogumine suurt tööd ja energiat ning vajab järjepidevat rahastamist. Nii asunike pärimuse kui keele uurimiseks vajalike helisalvestiste litereerimine on aeganõudev ning selle tarvis pole olnud võimalik palgata hädavajalikku abitööjõudu.

Eesti Kultuurilooline Arhiiv

Ehkki Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA) on aastate jooksul kujunenud keskseks Eesti kirjandusarhiiviks. Juba alates arhiivi asutamisest aastal 1929 on kogumistöös silmas peetud kogu eesti kultuurilugu: teatrit, kujutavat kunsti, muusikat, ajakirjandust, haridust, humanitaarteadusi, seltsiliikumist jm. Ka EKLA-s leidub matejale Eesti asunduste kohta idas, põhjas ja lõunas (Venemaa eri piirkonnad, Kaukaasia, Krimm, Läti jne). Viimase 15 aasta jooksul on enim tööd tehtud siiski lääne diasporaaga.

Kogumistöö ja väliseesti materjalid arhiivis

Väliseesti materjalide kogumise dünaamika sarnaneb Arhiivraamatukogu omale. Kontaktid pagulastega tekkisid kohe, kui olud seda võimaldasid –1950. aastate lõpul. Huvi oli vastastikune: läände sattunud kirjarahvas vajas materjale kodumaale jäänud arhiividest, Eestis sooviti saada informatsiooni paguluses toimuva kohta. Sellest, kuidas säilisid vanad ja kujunesid uued kontaktid, on 1999. aasta Kirjandusmuuseumi aastaraamatus “Paar sammukest” avaldanud põhjaliku artikli Rutt Hinrikus, EKLA juhataja aastatel 1971-1996, kes on ka üks neist, tänu kelle pingutustele võime rõõmustada mahukate väliseesti arhiivkogude üle EKLA-s. R. Hinrikuse sõnutsi oli väliseesti arhiivide jõudmine Eestisse seotud väliseesti kirjanduse kojutulekuga, rahvuskirjanduse kaheks jagunemise ebaloomuliku protsessi lõppemise ja eesti kirjanduse ajaloolise terviku taastamisega. (Hinrikus, 1999: 14) Soov rahvuskirjandust ühtseks tervikuks liita väljendus ka arhiivide Eestisse jõudmises.

Aktiivne kogumistöö läks lahti poliitiliste olude muutudes 1980. aastate lõpul. Kuid ”pagulasarhiivide suurlaekumine ei tulnud tühjale kohale,” märgib R. Hinrikus eespool mainitud artiklis, “seda ei saavutatud efektse kursimuutusega aastail 1988-1990, see oli pigem arhiivi erinevate põlvkondade töötajate märkamatu pikaajalise töö vilj.” (Hinrikus 1999:18) Vastastikusele usaldusele rajasid aluse muuseumitöötajate kontaktid paguluses viibivate kirjandusnimestega. Märke selle kohta leiame Mart Lepiku, omaaegse EKLA juhataja kirjavahetustest Bernard Kangroga Rootsist ja mitmelt poolt mujalt. Materjale on algusest peale aidanud koguda arhiivi alalised kasutajad, kodueesti kirjandusuurijad, kes allikate väärtust hästi mõistsid: Nigol Andresen, Rudolf Põldmäe, Arne Vinkel, Oskar Kruus, Ülo Tonts jt. Arhiivi jõudnud allikmaterjalide põhjal on võimalik jälgida ka suhete arenemist kahe teineteisest eraldatud maailma vahel.

Esimeste pagulaste seas, kes materjale Eestisse toimetama hakkasid, olid Bernard Kangro ja Valev Uibopuu. Aastaid oli Kirjandusmuuseumi heaks sõbraks ja koostööpartneriks Arvo Mägi. Tänaeni aitab kogumistööle tõhusalt kaasa Enn Nõu. Suur osa arhiividest on saadud kirjanike sugulastelt või kirjanike sõpradelt ja kolleegidelt. 1990. aastatel jõudsid EKLA-sse Arno Vihalemma, Gustav ja Aino Suitsu, Asta Wilmanni, Imant Rebase, Frieda Drewergi (Reed Morn), Bernard Kangro, Herbert Salu, Helmi ja Bernhard Mäelo, Ants Orase, Peeter Lindsaare, Gert Helbemäe, Marie Underi ja Artur Adsoni, Johannes Aaviku, Valev Uibopuu ja Ilmar Laabani isikuarhiivid ning ülimahuks Eesti Kirjanike Kooperatiivi arhiiv. Saabunud on sadu väiksemaid materjalikogusid. Kui alguses laekus arhiivmaterjale peamiselt Rootsist, siis hiljem hakkas neid saabuma ka Kanadast, USAst, Austraaliast, Saksamaalt jm - praktiliselt kõigist eestlaste suurematest kogukondadest.

Materjale saadakse peamiselt isiklike kontaktide ja vabatahtlike annetuste kaudu. Annetajate nimekiri on selleks liiga pikk, et seda siinkohal avaldada, kuid arhiiv on südamest tänulik neile kõigile. Samuti on arhiivitöötajad käinud arvukatel kogumis- ja uurimisekspeditsioonidel Soomes, Rootsis, Kanadas, USA-s ja Saksimaal. EKLA tarvis on kopeeritud materjale asukohamaade arhiividest. Kogumistöö toimib üha tõhusamalt ka tänu Eesti mäluasustuste võrgustikule.

Väliseesti materjalide laekumine EKLA-sse olid eriti suur 1990. aastate keskel. Nii laekus 1995. aastal arhiivi käsikirjade kogusse 1160 väliseesti-ainelist ja/või provenientsiga säilikut (109 laekumisest 34), 1996. aastal 1914 säilikut (109 laekumisest 41). Viimaste aastate kogumistöö näitajad kipuvad meenutama neid külluslikke aastaid: 2005. aastal saabus käsikirjade kogusse 1964 väliseesti-ainelist säilikut (196 laekumisest 40 väliseesti-ainelised ja/või provenientsiga). 2005. aastal jõudis arhiivi ka suurel hulgal väliseesti auviseid: 11 485 fotot ja negatiivi, 172 heliülesvõtet, 3 videolinti. 2005. aastal jõudis EKLA-sse ühtekokku 13 654 väliseesti-ainelist arhivaali.

Eriti silmatorkav on fotode laekumise kasv. See teeb nii rõõmu kui ka muret: ajalooline foto on arhiivis alati teretulnud, kuid kaotab oluliselt oma väärtust, kui on omaniku poolt halvasti kirjeldatud või hoopis kirjeldamata jäetud – probleem, mis vaevab tõenäoliselt paljusid arhiive.

Nagu öeldud, ei pöörata EKLA-s tähelepanu mitte ainult kirjandusajaloole. Siin leidub ka eesti pagulaskunstnike materjale: Karin Lutsu, Arno Vihalemma, Amanda Jasmiini personaalkogud, Richard Antiku kunstikogu, arvukalt kunstnike kirjavahetusi erinevates kogudes. On keelemeeste Andrus Saareste, Julius Mägiste ja Johannes Aaviku arhiivid. 2004. aastal andis Soome Kirjanduse Selts EKLA-le üle folklorist Oskar Looritsa seni Helsingis Soome Kirjanduse Seltsi valduses olnud arhiivi. EKLA-s leidub materjale põgenikelaagrite, pagulasteatrie, -koolide, -organisatsioonide ja -seltside kohta. 1980. aastate lõpust kogutakse koostöös ühendusega Eesti Elulood eestlaste, sh paguluses viibivate rahvuskaslaste elulugusid. Eriti viljakaks on kujunenud koostöö Toronto Ülikooli eesti õppetooli ja kogukonnaga. Valikuliselt on kogutud erakirjavahetusi pagulaste ja nende Eestis elavate sugulaste vahel. Lai valik väikeannetusi on korraldatud väliseesti segakogusse (fond 375), kus on hetkel arvel 1520 säilikut, samuti sagakogusse Varia (fond 169). Kuid väliseesti materjale leidub ka nn kodueesti kogudes: kodumaale saadetud kirjad, fotod, ajalehelõikeid jm on jõudnud EKLA kodueestlaste arhiivide koosseisu.

Lisaks traditsioonilistele kaartkataloogidele aitab EKLA-s leiduvaid materjale leida arvutiandmebaas ELLEN (<http://www2.kirmus.ee:8080/ellen/avalik.do>). Ehkki spetsiaalset andmebaasi väliseesti materjalide kohta EKLA-s pole, on väliseesti kogud olnud korraldustöö prioriteediks juba üle kümne aasta – kardetavasti isegi kodueesti materjalide arvelt. Kuid arhiivitööjõu nappus ja uurijate kõrgendatud nõudlus väliseesti ainese järele on sundinud meid valikuid tehes eelistama just pagulaste kogusid. Hetkel on korraldamisel väliseesti käsikirjade segakogu, Oskar Looritsa personaalkogu ja ajalehe “Teataja” ülimahukas (umbes 10 000 säilikut) fotoarhiiv.

Kogude suurus

EKLA-s on hetkel 32 süstematiseeritud ja kataloogitud väliseesti provenientsiga käsikirjakogu (23 768 säilikut) ja 27 fotokogu (24 372 fotot ja negatiivi) - peamiselt isikuarhiivid, mõned organisatsioonide arhiivid, segakogud. Samuti leidub EKLA-s väliseestlastelt saadud kunsti (suurimas, R. Antiku pärandina saabunud kunstikogus on üle 200 säiliku), heli- ja filmilinte (peamiselt intervjuud ja kultuurisündmuste jäädvustused, ligi 50 säilikut). Tuleb rõhutada, et need on arvud, mis kirjeldavad juba korraldatud, st süstematiseeritud ja kataloogitud arhiivmaterjalide mahtu. Kuid suur osa laekunud materjalidest alles ootab töötlemist. Asjaolu, et EKLA-s ei esitata rangeid nõudeid

üleantavatele materjalidele, on üks meie arhiivi eripärasid. Üleandjateks on ju sageli arhiivitööst kauged inimesed, kellel puuduvad vajalikud oskused suurte segaste materjalikogude süstematiseerimiseks. Nõnda oleme korrastatud kogude laekumisest olulisemaks pidanud seda, et hinnalised ajaloodokumendid saaksid alles hoitud. Nõnda ongi EKLA arhivaaride tööpõld jätkuvalt väga lai.

Teadustöö ja populariseerimine

EKLAsse laekunud materjale ei hoita siiski mitte vaka all. Selle kohta annavad tunnistust arvukad väliseesti teemalised näitused, konverentsid, uurimused, allikapublikatsioonid, õpikud ja ilukirjanduslike teoste taastrükid. Arhiivmaterjale on produktiivselt kasutanud nii muuseumitöötajad ise kui uurijad teistest institutsioonidest ja ka teistest riikidest. 1998-2000 toetas nii kogumis- kui uurimisööd Eesti Teadusfondi grant nr. 3445 “Väliseesti kirjanduslike arhiivide töötlemine” (grandihoidja Rutt Hinrikus).

Esimene Kirjandusmuuseumi väliseesti aineiline väljaanne ilmus aastal 1992 ja selleks oli Margus Kasterpalu toimetatud “See on Bernard Kangro ajalik elukäik ta enese poolt kokku pandud meeles pidamiseks ja õpetuseks ja nalja pärast”. Agar teadustöö ja kirjastamine kestab tänaseni. Ilmunud on rida mahukaid kommenteeritud kirjavahetusi: ”Akadeemia kirjades: Ants Orase ja Ivar Ivaski kirjavahetus 1957-1981” (koostanud ja kommenteerinud Sirje Olesk, toimetanud Kajar Pruul, 1997), “Kord Vihalemm elas Ystadis: Arvo Mägi ja Arno Vihalemma kirjavahetus 1955-1959” (koostanud, eessõna ja kommentaarid kirjutanud Piret Noorhani, toimetanud Kristi Metste, 2000), Karl Ristikivi “Valitud kirjad 1938-1977” (koostanud ja kommenteerinud Rutt Hinrikus, toimetanud Urmas Tõnisson, 2002).

On ilmunud juubelikogumikke: “Raamatu valgusel: Richard Antik 100: artikleid ja bibliograafia” (koostanud Merike Kiipus ja Piret Noorhani, toimetanud Tiina Saluvere, 2001), “Vana arm ei roosteta. Mälestusteos Ilmar Külveti 85. sünniaastapäevaks” (koostanud Vaike Külvet, toimetanud Piret Noorhani, 2005).

Populaarses sarjas “Litteraria. Eesti kirjandusloo allikmaterjale” on ilmunud August Gailiti “Kirjad Eesti Kirjanike Kooperatiivile” (koostanud, eessõna ja kommentaarid kirjutanud Janika Kronberg, toimetanud Eve Annuk, Litteraria 15, 1999), “Kirjad üle mere: Mart Lepiku kirjavahetus Julius Mägiste, Karl Ristikivi ja Bernard Kangroga” (koostanud ja kommenteerinud Sirje Olesk, toimetanud Tiina Saluvere, Litteraria 19, 2000) ja Karl Ristikivi “Kirjanduslik päevik” (koostanud, eessõna ja kommentaarid kirjutanud Rutt Hinrikus, toimetanud Eve Annuk, Litteraria 17, 2000).

Kui Kirjandusmuuseumi poleks jõudnud Gustav Suitsu pagulusaegne arhiiv, poleks saanud ilmuda Gustav Suitsu personaalbibliograafia ja fondinimestik (koostanud Külli Tamkivi, Tiina Koiva, Krista Pisuke, 1998). Marie Underi arhiivita oleks jäänud tegemata sisukas ja kaunis album “Marie Under 1883-1980” (koostanud Rutt Hinrikus, Janika Kronberg, Sirje Olesk ja Tio Tepandi, toimetanud Janika Kronberg, 2003). Nii kodu- kui väliseesti kirjandusklassikud saavad kokku väljaandes “Käsi kirjutab. Valik autograafe Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist” (koostanud Piret Noorhani, fotod valinud Vilve Asmer, esseed kirjutanud EKLA töötajad, toimetanud Tiina Saluvere, 2003).

Koostööprojektid elulugude uurimise vallas on head vilja kandnud. 2006. aasta lõpuks jõuab trükikotta 700-leheküljeline väliseesti elulugusid koondav “Rändlindude pesad” (koostanud Tiina Kirss, toimetanud Maarja Hollo, Rutt Hinrikus, Janika Kronberg, 2007) — märk heast koostööst Toronto Ülikooli eesti õppetooli ja kogukonnaga.

Kuid nagu öeldud, Kirjandusmuuseumi materjale ei kasuta mitte siinsed uurijad, vaid ka kolleegid teistest teadusasutustest, arhiividest, muuseumidest ja raamatukogudest, kirjastused ja õpikute autorid. Konverentsi puhuks koostatud näitus andiski ülevaate nii Eesti Kirjandusmuuseumi kui mitmete teiste kirjastajate väljaannetest.

EKLA mured... ja mitte ainult

EKLA mured on laias laastus samad, mis ARil ja ERAl: korrastamist ootavad materjalid, seni veel kogumata materjalid, kogude transport, aja- aga ka rahanappus, mis ei lase teha vajalikul määral uurimistööd väljaspool Eestit. Mõistame, et vajame rohkem suunatud kogumisaktsioone. Samas on raske olla võrdsel määral aktiivne korraga kõigis kogukondades: Saksamaa, Inglismaa, Lõuna-Ameerika vajaksid kindlasti palju enam tähelepanu. EKLA koos teiste Kirjandusmuuseumi arhiividega on mõitnud, et üksi ja omaette ollakse liiga väikesed. Tõhusama tulemuse saavutamiseks vajame tegusat ja hästi toimivat koostöövõrgustikku, mis hõlmaks nii kodu- kui väliseesti mäluasutusi ja uurijaid, kogukondade aktiviste, vabatahtlikke jt. On ju meie kõigi ressursid — nii ajalised kui materiaalsed — piiratud. Ühised strateegiad ja tegevusplaanid aitaksid optimeerida tegevusi ja pühenduda kõige olulisemale. Samuti on selgesti tajutav vajadus tegelda senisest tõhusamalt Eesti diasporaa kultuuripärandi kohta käiva informatsiooni koondamisega. On päris selge, et kõiki materjale pole võimalik ega ka otstarbekas Eestisse tuua, küll aga oleks tarvis tagada nende säilimine, juurdepääs materjalidele ja informatsioon nende kohta.

Kõiki mainitud probleeme, vajadusi ja ka perspektiive silmas pidades saigi 2005. aasta kevadel kokku kutsutud Eesti mäluasutusi ühendav väliseesti arhiivide tööühm ja seejärel välisbalti arhiivide konverents — ikka selleks, et üksteise tegemistega paremini kuris olla ja koos tõhusamalt edasi liikuda. Kirjandusmuuseumis ollakse harjunud ikka ja jälle saabuvate telefonikõnede ja kirjadega, mis annavad teada mõnest saatuse hoolde jäänud materjalikogust, mis kajastab eestlaste tegemisi laias ilmas. Kirjandusmuuseumi arhiivid on püüdnud olla vastutulelik ja turvaline hoiupaik taolistele kodu otsivatele arhiividele. Samas pole siin käed rüpes oodatud, vaid püütud olla ise aktiivsed ja koostööaltid. Ikka selleks, et arhiivid ei jääks kodutuks. Tehtud on nii mõndagi, kuid teha on veel palju. Oma tulevastes tegemistes loodame üha enam koostööle.

Kasutatud kirjandus

RPS 1937, Statistilisi andmeid eesti rahvaluulekogudest 1. IV. 1937. — Rahvapärимuste Selgitaja. Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne, nr. 3. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, 1937, lk. 73-82.

Rutt Hinrikus, 1999, Väliseesti arhiivid EKLA-s. — Paar sammukest XVI. Eesti Kirjandusmuuseumi Aastraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1999, lk. 14-22.